

Медвідь Людмила Петрівна –
викладач кафедри правового
забезпечення Національного
університету оборони України
імені Івана Черняховського

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Розглянуто розвиток прав і свобод військовослужбовців починаючи з часу проголошення незалежності України і до сьогодні. Здійснено аналіз нормативних документів періоду становлення України як незалежної держави, що регулюють права й свободи цієї категорії осіб. Надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства в зазначеній сфері.

Ключові слова: права; свободи; пільги; правове регулювання; військовослужбовець.

Рассмотрено развитие прав и свобод военнослужащих начиная с момента провозглашения независимости Украины и по сегодняшний день. Проанализированы нормативные документы этапа становления Украины как независимого государства, которые регулируют права и свободы данной категории лиц. Сформулированы предложения относительно усовершенствования законодательства.

Ключевые слова: права; свободы; льготы; правовое регулирование; военнослужащий.

Development of rights and freedoms of servicemen, beginning from the moment of proclamation of independence of Ukraine and for today is examined in the article. The analysis of normative documents on the stage of development of Ukraine, as the independent state, that regulate rights and freedoms of servicemen is conducted. Suggestions are given in relation to the improvement of legislation that regulates rights and freedoms of servicemen.

Keywords: rights; freedoms; privileges; legal adjusting; serviceman.

Питання прав і свобод військовослужбовців та їх реалізація є однією з найважливіших проблем, що стоять перед державою та суспільством. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що в Україні, починаючи з часу проголошення незалежності, відбуваються суттєві політичні, соціальні, економічні зміни, які потребують оновлення законодавства. Це стосується всіх верств суспільства, у тому числі військовослужбовців.

На сьогодні, в умовах ринкової економіки, нестачі бюджетних коштів, військовослужбовці належать до тієї категорії населення, що особливо потребує підтримки держави та правового захисту.

Боеготовність Збройних сил держави багато в чому залежить від розробленості, змісту та якості правових норм, що регулюють права й свободи військовослужбовців, забезпечують гарантії їх реалізації.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні розпочався процес створення власних Збройних сил, у тому числі й правового регулювання статусу військовослужбовців, їх прав і свобод. Щоб більш глибоко розкрити проблеми й завдання забезпечення прав, свобод людини та громадянина, зокрема військовослужбовців, на сучасному етапі, необхідно проаналізувати нормативні акти, що були прийняті починаючи з проголошення Україною незалежності і до сьогодні.

Дослідженню різних аспектів реалізації прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, зокрема, військовослужбовців, присвячено роботи відомих правознавців А. Колодія, А. Олійника, П. Рабіновича, Ю. Тодики, військових юристів І. Качана, В. Кириленка, І. Коржа, В. Пашинського та ін.

Мета статті полягає в дослідженні розвитку системи нормативних актів, що закріплюють права і свободи військовослужбовців починаючи з моменту незалежності України до сьогодні та з'ясування проблемних питань.

Становлення й розвиток законодавчих положень, що стосуються прав, свобод і обов'язків військовослужбовців, має глибоке підґрунтя. Історія виникнення та розвитку армії як елементу публічного правопорядку бере початок від часів Стародавнього Риму. Підвалини військового ладу було закладено ще реформами Сервія Тулія, який розумів, що з

метою зміцнення військової потужності Риму необхідно об'єднати дві громади, створивши римсько-плебейське ополчення [1, с. 208]. Армія, що протягом багатьох століть мала характер патриціансько-плебейського ополчення, наприкінці республіки стає постійною. Унаслідок необхідності спеціальної регламентації життя війська виникає особлива гілка публічного права – *jus militare* (мілітарне, або ж військове право). Значення римського війська не лише зумовило появу мілітарного права як сукупності норм, що регулюють різні аспекти відносин усередині армії, а й потребувало чіткого визначення правового статусу вояків: надання їм, з одного боку, привілеїв і гарантій, а з іншого, – закріплення вимог до них із боку влади [1, с. 211]. Проблема врегулювання діяльності Збройних сил України, прав і свобод військовослужбовців стала актуальною з моменту проголошення незалежності України.

До ухвалення власних законів у військово-соціальній сфері діяли правові норми колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Але, ураховуючи їх досить тривалу дію в минулому, саме норми радянського законодавства стали своєрідним фундаментом для створення власних нормативно-правових актів в Україні. З часу проголошення незалежності в нашій державі було прийнято низку нормативно-правових актів, що стали правовим підґрунтям українського війська, закріпили права, свободи, обов'язки військовослужбовців. Такими законодавчими актами були: закони України «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», статuti Збройних сил та низка інших нормативно-правових актів [2]. Але з моменту прийняття цих нормативних актів відбулися значні зміни в суспільстві, з огляду на що виникла необхідність привести їх у відповідність до сучасних потреб, щоб вони стали основою для утвердження прав і свобод військовослужбовців. Тому проаналізуємо сучасні нормативно-правові акти, що

визначають права, свободи та деякі обмеження прав військовослужбовців, а також установлюють пільги й переваги.

Конституція України визначає конституційно-правову основу прав і свобод людини та громадянина, у тому числі військовослужбовця. У другому розділі цього закону закріплено права, свободи, обов'язки людини та громадянина, а також гарантії їх реалізації. Згідно зі ст. 24 Конституції України [3], громадяни мають рівні конституційні права та свободи і є рівними перед законом. Конституційним правам і свободам відведено особливе місце в системі прав і свобод військовослужбовців. Вони є основою всіх інших їх прав. Це зумовлено тим, що конституційні права та свободи регулюють життєво важливі зв'язки військовослужбовців із державою. Останні користуються всіма правами й свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції та інших законах України, з урахуванням особливостей, установлених законодавством.

В Основному Законі держави немає спеціального поділу громадян за їх професійною належністю або за іншими категоріями. Як свідчить практика, не всі однаковою мірою можуть користуватися конституційними правами та свободами. На законодавчому рівні встановлено обмеження деяким категоріям населення, у тому числі й військовослужбовцям. У Законі України «Про Збройні Сили України» та інших нормативних актах ідеться про обмеження окремих прав військовослужбовців, а саме: право бути членами політичних партій і професійних спілок на період військової служби, організовувати страйки та брати участь у їх проведенні, у свободі пересування, вільному виборі місця проживання та праві вільно залишати територію України [3]. На нашу думку, деякі положення цих документів необхідно було б визначити більш детально для однозначного розуміння та застосування їх норм.

У багатьох країнах діють положення, що передбачають обмеження виборчих прав громадян, пов'язаних із характером роботи (служби), яку вони виконують. Здебільшого обмеження стосуються військовослужбовців. Це пов'язано з тим, що з огляду на виконання ними особливого виду державної служби – військової служби, на них поширюється дія особливих

дисциплінарних правил, а обмеження у виборчих правах повинні не допустити такого стану, коли службова дисципліна могла б поставити під загрозу свободу вибору, вплинути на прийняття рішення виборцем, послабити військову дисципліну. Не мають права голосу особи, які перебувають на військовій службі в збройних силах Аргентини, Туреччини, Мексики та інших держав [4, с. 66].

Водночас Конституція України передбачає правові основи для регулювання соціального захисту військовослужбовців. Так, ст. 17 Конституції визначає гарантії соціального захисту військовослужбовців: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей» [3]. Саме ці конституційні положення слугують правовою основою для інших законодавчих актів щодо закріплення прав і свобод військовослужбовців. Тому закріплені Конституцією України норми потребують своєї конкретизації і розвитку в законах, указах Президента України та інших нормативно-правових актах. Останніми роками в Україні прийнято більше тисячі законів, що стосуються різноманітних аспектів правового статусу людини та громадянина, у тому числі й військовослужбовців [5, с. 193].

Законом України «Про Збройні Сили України» визначено, що держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців, членів їх сімей, працівників Збройних сил України, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або постраждали в полоні в ході бойових дій (війни), при надзвичайному стані чи під час проходження військової служби за межами України в порядку військового співробітництва або в складі Миротворчих Сил ООН під час участі у міжнародних операціях із підтримання миру та безпеки [6, ст. 16]. Цим же законом гарантується право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої.

Більш детально права та свободи визначено Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Стаття 5 передбачає основні громадянські права військовослужбовців, зокрема, право на участь у

всеукраїнському та місцевих референдумах, обирати і бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів, право створювати свої громадські об'єднання відповідно до законодавства України [7].

Також цим законом визначено інші права військовослужбовців. До них належать: право на достатнє матеріальне, грошове й інші види забезпечення; право на продовольче та речове забезпечення, право на відпочинок; право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я, право на освіту, право на пенсійне забезпечення тощо.

Крім цього, зазначений закон також визначає порядок забезпечення військовослужбовців житлом: до отримання постійного житлового приміщення військовослужбовцям повинні надаватися службові житлові приміщення; військовослужбовці, які не мають житлового приміщення, при вислuzі більше 20 років, мають право на одержання кредитів для придбання або будівництва житла, з погашенням за рахунок держави; військовослужбовцям передбачена грошова компенсація за тимчасове наймання житла.

Також ст. 14 цього ж закону передбачено пільги для військовослужбовців, а саме: на проїзд, на першочергове встановлення квартирної телефонії та квартирної сигналізації тощо. Зауважимо, які норми законів, що стосуються прав і свобод військовослужбовців, їх соціального захисту, частково дублюються.

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає права, обов'язки громадян у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни [8].

Важливе місце серед нормативно-правових актів належить Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб» [9]. Цей закон визначає умови, норми та порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, а саме: особливості призначення пенсій військовослужбовцям, тобто право військовослужбовців обирати вид пенсії, якщо вони мають право на різні державні пенсії; звільнення пенсій військовослужбовців від оподаткування;

розміри пенсій залежно від вислуги років і мінімальні пенсії; надбавки до пенсій; підвищені розміри пенсій по інвалідності; пенсії в разі втрати годувальника та ін.

У законодавстві України існує низка законів, якими визначено повноваження державних органів щодо забезпечення прав і свобод військовослужбовців. До них належать такі закони: «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [10], «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [11], «Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України» [12] та ін.

До законодавчих актів, що регулюють права, свободи й обов'язки військовослужбовців, належать і Статуту Збройних сил України [2], які визначають військово-спеціальні права й обов'язки військовослужбовців, безпосередньо пов'язанні з військовою службою, а саме: визначають загальні права й обов'язки військовослужбовців, обов'язки посадових осіб, регулюють повсякденне життя і службову діяльність військовослужбовців; визначають порядок та особливості притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності, права командирів щодо накладення дисциплінарних стягнень, порядок звернення із заявами, пропозиціями та скаргами.

Права й свободи військовослужбовців, визначені законами України, деталізуються та конкретизуються в підзаконних актах. До них належать: укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, нормативні акти місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Підзаконні акти не мають такої загальності та верховенства як закон. Проте їм відводиться важливе місце в системі правового регулювання, оскільки вони забезпечують реалізацію законів шляхом конкретизованого, деталізованого нормативного регулювання прав, свобод та обов'язків військовослужбовців.

Особливе місце серед підзаконних актів належить нормативним актам Президента. Так, Указом Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» [13]

визначено порядок проходження військової служби в Збройних силах України та врегульовано питання, пов'язані з проходженням такої служби під час виконання громадянами військового обов'язку в запасі. У цьому Положенні наведені права й обов'язки громадян України, пов'язані з проходженням військової служби, та процедура їх реалізації. Таким чином, акти Президента визначають основні напрями державної політики щодо забезпечення та реалізації прав, свобод і обов'язків військовослужбовців.

Підзаконні акти Кабінету Міністрів України переважно конкретизують положення нормативно-правових актів, що мають вищу юридичну силу. Постанови Кабінету Міністрів України регулюють порядок грошового забезпечення військовослужбовців; порядок забезпечення речовим майном; порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги; порядок визначення розміру й надання військовослужбовцям і членам їх сімей грошової компенсації за належне їм для отримання житлове приміщення та ін. Серед таких, наприклад, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями» [14], «Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил за піднайом (найом) ними жилих приміщень» [15] та ін.

До актів центральних органів виконавчої влади, що регулюють питання реалізації прав і свобод військовослужбовців, належать накази Міністра оборони України, Міністра внутрішніх справ України, Голови Державної прикордонної служби України, Голови Служби безпеки України, Голови Служби зовнішньої розвідки України та ін. Вони видаються у випадках, передбачених законами, указами Президента чи постановами Кабінету Міністрів України і конкретизують їх норми, а отже, не можуть усувати недоліки щодо нормативного забезпечення прав і свобод військовослужбовців.

Так, накази Міністра оборони України «Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» [16], «Про затвердження Інструкції

про організацію забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями» [17], «Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам» [18] й інші розкривають і конкретизують положення нормативних актів вищої юридичної сили, приймаються на їх основі, спрямовані на їх виконання й поширюються на військовослужбовців.

Важливого значення для практики реалізації прав і свобод військовослужбовців, відновлення порушених прав набувають акти судових органів. Серед них особливе місце належить рішенням Конституційного Суду України, який, не будучи органом, уповноваженим створювати норми права, може скасовувати або змінювати їх, визнаючи відповідний правовий акт неконституційним повністю або в окремії його частині.

Таким чином, на сьогодні створено систему нормативно-правових актів, що мають різну юридичну силу для регулювання прав і свобод військовослужбовців та гарантії їх реалізації. Водночас зазначена система нормативно-правового регулювання прав і свобод військовослужбовців має низку недоліків, а саме: дублювання норм, відсутність єдиної термінології, що призводить до неоднозначного тлумачення та застосування правових норм, призупинення норм, що стосуються прав і свобод військовослужбовців іншими законами й обмеження прав, що суперечить Конституції України. Окремі положення нормативно-правових актів не відповідають сучасному стану суспільних відносин, носять декларативний характер, тому не мають механізмів реалізації, не враховують можливості державного бюджету і, відповідно, залишаються нереалізованими.

На нашу думку, необхідно здійснити комплексний аналіз системи нормативних актів, що регулюють права та свободи військовослужбовців, унести зміни до діючих нормативно-правових актів та прийняти нові, які б забезпечували реалізацію прав і свобод військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Підпригора О. А. Римське право : [підруч.] / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
2. Законодавство України з питань військової сфери: збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К. : Азимут-Україна. – 2003. – 1008 с.
3. Конституція України : чинне законодавство : за станом на 21 трав. 2013 р. – К. : Алерта, 2013. – 108 с.
4. Пашинський В. Конституційні права військовослужбовців: класифікація та обмеження / В. Пашинський // Право України. – 2006. – № 1. – С. 65–69.
5. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К. : Ін Юре, 2004. – 368 с.
6. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 груд. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 108.
7. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України : за станом на 13 жовт. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – С. 190.
8. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України : за станом на 1 лип. 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
9. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України : за станом на 9 груд. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29. – С. 399.
10. Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України : за станом на 1 груд. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – С. 225.
11. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України : за станом на 19 листоп. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – С. 99.
12. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави :

Закон України : за станом на 19 листоп. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

13. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 груд. 2008 р. № 1153/2008.

14. Про затвердження Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серп. 2006 р. № 1081.

15. Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил за піднайом (найом) ними жилих приміщень : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2013 р. № 450.

16. Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : наказ Міністра оборони України від 10 квіт. 2009 р. № 170.

17. Про затвердження Інструкції про організацію забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями : наказ Міністра оборони України від 30 листоп. 2011 р. № 737.

18. Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : наказ Міністра оборони України від 11 черв. 2008 р. № 260.